

Ірина Цебрій, Володимир Опенько

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – культура Стародавнього Сходу та країн Західної Європи в епоху раннього Середньовіччя.

ОПЕНЬКО Володимир Васильович – доцент кафедри фольклористики, народнопісенного виконавства та хорового мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв. Сфера наукових інтересів – культура країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та Просвітництва.

КОНЦЕПЦІЯ КУРТУАЗНОСТІ ЯК СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЯВИЩА КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Проаналізовано значення концепції куртуазності як суспільно-культурного явища класичного Середньовіччя. Завдяки аналізу першоджерел та філософсько-культурологічної літератури ми маємо можливість відтворити мінливу модель середньовічного суспільства та взаємовідносин її етикету в середині аристократичного стану населення, яка прийшла на зміну ранньосередньовічній моделі. Доведено, що куртуазна культура визначила ментальний розвиток країн Європи аж до початку ХХ століття.

Ключові слова: куртуазність, феномен, трубадур, лицар, «артурівський світ».

Проблема дослідження концепції куртуазності як суспільно-культурного явища класичного Середньовіччя виникла ще у XVIII столітті. Тоді ж виник інтерес до поезії й музики трубадурів, що мав місце впродовж усього XVIII століття. Жан-Батіст де Ла Кюрне де Сент-Пале, який збирав поезію трубадурів, здійснив широко задуману акцію з порятунку честі середньовічного лицарства й у листопаді 1746 року прочитав перед членами «Академії написів і літератури» перший зі своїх п'яти «Спогадів про давнє лицарство» [9].

Книга молодого женеваця І. Малле «Інтродукція до історії Данії» (1755 р.) відкрила для нової Європи чудовий величезний світ Едд і стародавнього нордичного героїзму [5]. Праця, що вийшла в Копенгагені,

© І. В. Цебрій, В. В. Опенько, 2016

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57513>

не мала значення для тодішньої Франції, але стала важливою для Англії та Німеччини, де пробудила «манію Півночі», що увійшла в моду, надихнула поетів і письменників на звернення до середньовічних сюжетів.

Видатний німецький філософ та історик Фрідріх Мейнеке визначив три основні причини зародження проторомантичних настроїв: радість від простого спілкування зі старовиною Середньовіччя; усвідомлене культивування духу природної аристократії, що жила спогадами про Середньовіччя; інтерес до ранніх і середньовічних часів європейських народів і їхнього «куртуазної культури».

Дослідники ХХ – ХХІ століть (Ж. Бедьє, Ж. Дюбі, М. Графова, О. Довгополова, Г. Паріс, В. Сусленков та ін.) визначали зміст куртуазної культури як нову форму стосунків між чоловіком і жінкою, яку сучасники називали «*fine amour*», т. є. «витончене кохання» і намагалися відновити модель куртуазної любові за поетичними текстами того часу [1; 4; 2; 3; 8].

Незважаючи на достатню кількість праць, присвячених «куртуазності» Середньовіччя та «куртуазній культурі», недостатньо таких, де проаналізовано цей феномен як трансформаційну суспільно-культурну надбудову, що прийшла на зміну християнській етиці раннього Середньовіччя. Тому автори статті ставлять за мету показати концепцію куртуазності як суспільно-культурного феномену, що визначив подальший розвиток європейського суспільства.

Куртуазність (франц. *Amour courtois*) – середньовічна концепція кохання, відповідно до якої стосунки закоханого чоловіка та його пани серця уподібнювалися до стосунків між васалом і його сеньйором. Куртуазність як суспільно-культурне явище класичного Середньовіччя мала великий вплив на формування свідомості європейської свідомості аж до початку ХХ століття.

Уперше саме поняття «куртуазність» зустрічається в поетичних творах трубадурів і труверів палаців Аквитанії та Провансу наприкінці ХІ століття.

Найважливіший вплив на формування ідеалу куртуазного кохання здійснив поет Римської імперії Овідій, чий трактат «Мистецтво кохання» став через десять століть своєрідною енциклопедією поведінки закоханого лицаря. Поняття «куртуазності» й «куртуазної поведінки» в епоху Середньовіччя ускладнилося за рахунок християнських уявлень про культ Діви Марії. Тому Прекрасна панна, якій мав служити лицар, водночас ставала й образом його духовного кохання [8, с. 470].

Зрозуміло, що куртуазне кохання не було явищем винятково літературним, воно поєднувало кілька факторів – соціальних, філософських, релігійних, еротичних. Із даного приводу науковці нерідко ви-

словлювали думку про революційний вплив куртуазності на особистість, що сприяло пом'якшенню християнської моралі й формуванню кодексу лицарських чеснот у країнах Західної Європи.

Свій найвищий злет куртуазна культура пережила при палаці Алієнори Аквитанської, покровительки Бернарда де Вентадорна та інших поетів, які прославляли куртуазне кохання. Алієнора (1122-1204 рр.), дочка й наслідниця герцога Аквітанії Гійома IX, дружина двох видатних європейських королів – Людовика VII та Генріха II Англійського – учасниця II хрестового походу, облаштувала свій власний палац у Пуатьє, де під її егідою розцвіла поезія трубадурів.

Улюбленець Алієнори Аквитанської, Бернард де Вентадорн (1150-1180рр.), один з найвідоміших трубадурів Провансу, був вихідцем із міських низів суспільства. Завдяки своїй могутній покровительці збереглася практично вся його літературна спадщина – 44 пісні (за іншими даними 41 пісня). Вся його поезія пройнята любовною темою, що була пануючою в Пуатьє й створювала там особливу атмосферу. У творчості Бернарда де Вентадорна французька куртуазна лірика знайшла найповніше вираження. Завдяки їй ми відчуваємо пульс життя двору Пуатьє. Бернард широко вважав, що лише справжня любов народжує поетичне натхнення:

Як не від серця пісня йде,
Вона ж нічого-бо не варта,
Те серце оди не співає,
Шляхетних почуттів не знає.
Мої канцони вдохновенні –
Святою пристрастю палають
І душ коханих не минають... [7, с. 131].

Донька Алієнори, графиня Марія Шампанська, надихнула Крет'єна де Труа (1130-1191 рр.) на написання роману «Ланцелот, або лицар возу», герой якого беззаперечно слухається свою Прекрасну панну й обожнює її.

Крет'єн де Труа не був творцем жанру лицарського роману. Він також не був першим, хто почав писати про лицарів Круглого столу та Артурівську епоху. Не він затвердив правила поведінки (кодекс) для ідеального лицаря. Але саме Крет'єн де Труа показав, як складно поєднувати дві головні цінності, яким поклоняється лицар: васальне почуття зобов'язання перед своїм сеньйором і любов до Прекрасної панни.

Важливою особливістю романів Крет'єна де Труа є їхня атмосфера щасливої любові, що наповнює, підносить уявлення про лицарський подвиг. «Осмислена любов» і «осмислений подвиг» йдуть рука об руку, вони звеличують людину, утверджують її право на глибоко індивідуальний, неповторний внутрішній світ [4, с. 92].

У своїх романах Кретьєн де Труа відмовляється від докладного викладу всього життя героя, що домінувало в його попередників. Він вибирає з «артурівського світу» типового героя і яскравий епізод, якому й присвячує роман. Тому в романі завжди діє один справжній герой (його ім'я зазвичай співпадає з назвою роману) і один конфлікт, навколо якого й концентрується наступна дія. Безумовно, в романі мова йде не про одного героя, а про одну любовну пару, але жінки в романах займали все ж таки підлегле місце, хоча часом вони відігравали визначальну роль. Сконцентрованість сюжету навколо одного епізоду, у якому діє молодий герой, призводить до того, що король Артур, уособлення справедливої влади та захисник справжнього лицарства, практично не бере участі в самій дії. Наскільки герой молодий, активний і здатний до саморозвитку, настільки король нескінченно мудрий, старий і, власне кажучи, статичний [9, с. 55].

Це вже було нове слово в розумінні того, яке місце займає кохання в аристократичному суспільстві, й хто є його рушійною силою – мудрість, чи молодість, натхненна любов'ю і здатна до безкорисного подвигу.

Коли ми аналізуємо куртуазність як суспільно-культурне класичного Середньовіччя, ми не можемо не згадати, яку роль в куртуазній культурі відігравала музика. Куртуазна культура – це, в першу чергу, культура трубадурів. Слово «трубадур», на думку більшості істориків, походить від окситанського дієслова «trobar» (вигадувати, винаходити, знаходити).

Значення цього слова надзвичайно підходить до трубадурів – складаючи свої витончені вірші, трубадури вміли підібрати точне слово або риму. Вірші склалися з урахуванням того, що їх обов'язково мала супроводжувати музика. Мандруючи з міста до міста, нерідко в супроводі професійних музикантів, які називалися жонглерами, трубадури виконували свої пісні під арфу, віолу, флейту або лютню. У замках аристократів, на ринках, лицарських турнірах, ярмарках будь-які святкування неодмінно супроводжувались музикою і часто запрошувалися саме трубадури.

XII – XXIII століття були жорстоким часом: точилися постійні війни, планувалися нові й нові хрестові походи на лицарських турнірах гинули сотні юнаків-аристократів. Проте поезія і музика цієї епохи вражає своєю витонченістю, грацією й прихованою пристрасністю. Що змушувало цих співаків кохання забувати про реальне життя? Найшвидше – близькість людини до природи і відсутність урбанізації в сучасному розумінні цього слова. Зазвичай їхні Прекрасна панна була заміжною і стояла на вищому соціальному щаблі. Любов до заміжньої жінки завжди створювала непереборну перешкоду. Шляхетне прагнення до Панни нескінченне: метою куртуазної любові є не володіння об'єктом поклоніння,

а важке, проте радісне духовне вдосконалення чоловіка, в першу чергу – удосконалення його поетичної майстерності.

Наслідком культу «Прекрасної панни» стала реабілітація земної радості та земної любові, поклоніння жінці, що перетворює її із істоти нижчого порядку, причини гріхопадіння, втілення зла, в ідеал [2, с. 322].

Трубадури (серед них особливо Рігаут да Барбезьє) надавали багато уваги характеристиці досконалого або «поміркованого» закоханого: він мав відрізнятися скромністю і терпінням, підкорятися всім приймам обраної ним панни, задовольнятися найменшими знаками уваги з її боку, ніколи не переступати дозволених меж. Для їхньої поезії також характерне перенесення понять зі сфери феодалських відносин сеньйора та васала в сферу куртуазних взаємин лицаря і Панны. Трубадури, які слідували цьому любовному кодексу лицаря та надихалися світом людської душі, не лише залишили після себе свої пісні, а й створили цілий уявний світ, у якому існують їхні ліричні герої.

Невдовзі доктрина куртуазної культури аристократичного суспільства була кодифікована в трьох книгах Андре де Шаплена. Куртуазний філософ-письменник дав власне визначення, яким має бути справжнє кохання та які є вимоги до поведінки закоханого лицаря: «Легка перемога знецінює любов, важка перемога змушує нею дорожити», або «Пам'ятайте завжди два правила куртуазної любові: «Ніхто не повинен мати відразу двох коханок» і друге: «Нова любов вбиває стару» [1, с. 56].

Кохання, на думку А. Шаплена можуть переживати лише аристократичні верстви населення, бо «...любов аристократична. Щоб відчувати любов, треба бути вільним від турбот про хліб насущний, інакше вони будуть відволікати нас від основного, кваплять нас, змушуючи рахувати дні». В коханні неможна поспішати, бо «...нетерплячий чоловік і бездіяльна жінка не отримають задоволення від любові». Кохання є постійною константою: «Дурень, хто поспішає і щохвилини змінює свої прихильності» [1, с. 56].

Ревнощі, утаємниченість кохання, невпевненість у жінці лише розпаюють почуття справжнього лицаря: «Хто не ревнує, той не вміє любити, а сумніви в коханій жінки лише розпалюють пристрасті полум'я. Щоб збереглася насолода любові, їй потрібна таємниця» [1, с. 57]. І нарешті, Андре де Шаплен заперечує для лицаря раціоналізм у мисленні, розсудливість, коли той закоханий: «Ніщо так не схожий на здоровий глузд, як його відсутність» [1, с. 57].

У XIII столітті визначним твором куртуазної культури став «Роман про розу», створений близько 1230 року лицарем Гільомом де Лоррісом (1210-1240 рр.). Це була куртуазно-любовна алегорія, яку називали «словником символів куртуазного кохання» [8, с. 471].

Перша частина книги «Роман про розу» побудована у формі алегоричного сновидіння: поет прокидається в прекрасному весняному саду (травень – цілком традиційна для середньовічної літератури пора любові). Сад (він постає як земний Рай, з усіма характерними атрибутами: чудова природа, спів птахів, прекрасна музика) оточений огорожею, на яку нанесені алегоричні зображення пороків: Ненависть, Низькість, Здирицтво, Скупість і т.і. Усередині саду поетові також зустрічаються алегоричні персонажі: відпочинок, Радість, Краса, Багатство, Люб'язність, а також Амур, який негайно користується своїм луком і стрілами. У дзеркалі Нарциса поет бачить відображення бутону Троянди і закохується в нього. Весь подальший сюжет будується на пошуку поетом Троянди (алегорія коханої). Алегоричний персонаж на ім'я Прекрасний Приєм дозволяє поетові наблизитися до Рози і поцілувати її, але в підсумку його заточили до вежі. На цьому (прямо посеред монологу) й обривається перша частина роману. Вона вписується в характерну для XII століття концепцію теоретичних дискусій про любов, найвідомішим зразком яких є «Трактат про кохання» Андре Шаплена.

У Гійома де Лорріса любов невіддільна від страждань і небезпек; шлях до неї довгий і важкий. Водночас формулюється свого роду декалог обмеженого у виборі поведінки й учинків закоханого: йому належить уникати нищості, лихослів'я і грубості, проявляти ввічливість, почуття і захищати жінок, стежити за своєю зовнішністю, долати власну гординю, незмінно виявляти піднесений настрій, розвивати в собі природні обдарування, бути щедрим до свого оточення й обездолених [3, с. 126].

У XII – XIII століттях концепція куртуазного кохання та куртуазна культура розповсюдилися по всій Європі. Твір німецького міннезінгера Готфріда Стразбурзького «Трістан та Ізольда» – свідчення впливу куртуазності на всі країни Європи. В Англії найвизначнішою пам'яткою куртуазної культури стала «Алегорія кохання» Льюїса. В Італії куртуазність досягла свого найвищого злету в XIII – XIV століттях у поезії «нового солодкоголосого стилю», в поетичних уставках до «Нового життя» Данте Аліґ'єрі, в сонетах до Лаури Франческо Петрарки. У «Божественній комедії» Прекрасна панна Данте – Беатріче – стає не лише його «платонічною» коханкою, а й духовним поводитирем поета до таємниць Раю [4, с. 91].

Таким чином, вплив куртуазного ідеалу витонченої поведінки та манер, лицарського служіння Прекрасній панні, виражений в особливому поєднанні крихкої чоловічої й жіночої краси, витончених почуттів і створенні особливого «світу ліричних закоханих» відобразився в готичному живописі та художній мініатюрі XII – XIII століть, у мистецтві пізньої Готики XIV – XV століть. Зберігачем куртуазності та куртуазної культури

став палац герцогів Бургундії. Відголоски куртуазної культури виявилися в моді на «шляхетну галантність» XVII – XVIII століть, в поезії на мистецтві європейського романтизму кінця XVIII – першої чверті XIX століття.

Дана проблема багатогранна й не вичерпується тими дослідженнями, що є на сьогоднішній день. На подальший її розвиток заслуговують: дослідження правил етикету «шляхетної галантності» XVII – XVIII століть і визначення місця куртуазної культури в спадщині митців європейського романтизму кінця XVIII – першої чверті XIX століття.

Література

1. *Бедье Ж.* Эпические сказания. О происхождении шансон де жест / Жозеф Бедье. – М. : ГОСИЗДАТ, 1939. – 188 с.
2. *Графова М.* Трубадуры и труверы / М. Графова // История средних веков (энциклопедия «Руссика»). – М. : ОЛМА Пресс Образование, 2004. – С. 321–322.
3. *Довгополова О.А.* «Услада по любовному праву» – принятие или отторжение принципа удовольствия (на материалах «Жизнеописаний трубадуров») / О.А. Довгополова // Феномен удовольствия в культуре : материалы международного научного форума (6-9 апреля 2004 г.). – СПб.: Центр изучения культуры, 2004. – с. 124-127.
4. *Дюби Ж.* Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. / Жорж Дюби // Одиссей. Человек в истории. – М. : 1990. – С. 90-96.
5. *Малле И.* Интродукция к истории Дании / И. Малле. – М. : ГОСИЗДАТ, 1936. – 262 с.
6. *Смолицкая О. В.* Куртуазная любовь / О.В.Смолицкая // Словарь средневековой культуры. – М. : Руссика, 2003. – С. 253-255.
7. Сузір'я французької поезії : антологія ; [пер. з фран. М. Терещенка.]. – К. : Художня література, 1971. – Т. 1. – 420 с.
8. *Суслеников В.* Куртуазность // История средних веков (энциклопедия «Руссика»). – М. : ОЛМА Пресс Образование, 2004. – С. 470–471.
9. *Шишмарев В.Ф.* К истории любовных теорий романского средневековья / В.Ф. Шишмарев // Избранные статьи. Французская литература. М. : Наука, 1985. – С. 43-58.

Цебрій І.В., Опенько В.В.

КОНЦЕПЦИЯ КУРТУАЗНОСТИ КАК ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОГО ЯВЛЕНИЯ КЛАССИЧЕСКОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Проанализировано значение концепции куртуазности как общественно-культурного явления классического Средневековья. Благодаря анализу первоисточников и философско-культурологической литературы мы имеем возможность воспроизвести меняющуюся модель средневекового общества, взаимоотношений и этикета в середине аристократического сословия, пришедшую на смену раннесредневековой модели. Доказано, что куртуазная культура определила ментальное развитие стран Европы вплоть до начала XX века.

Ключевые слова: *куртуазность, феномен, трубадур, рыцарь, «артуровский мир».*

Tsebriy I.V., Openko V.V.

**CONCEPT COURTESY AS SOCIAL AND CULTURAL PHENOMENON
CLASSICAL MIDDLE AGES**

The analysis of the concept courtesy as a social and religious phenomenon of classical Middle Ages. Through the analysis of primary sources and philosophical and cultural literature, we are able to recreate the changing model of medieval society and relationships and etiquette in the middle of aristocratic status of the population, which replaced the early medieval model. Proved that Medieval culture defined mental development of Europe until the early twentieth century.

Courtly love (fr. *Amour courtois*) – medieval conception of love, according to which the relationship lover man and his heart virgins likened the relationship between the vassal and his lord. Courtesy as a social and cultural phenomenon of classical Middle Ages had a great influence in shaping the minds of European consciousness until the early twentieth century.

For the first time the concept of “courtly love” found in the poetry of the troubadours and palaces *trouvère* Aquitaine and Provence in the late eleventh century.

The most important outlet for the formation of the ideal of courtly love made poet Ovid Roman Empire, whose treatise “The Art of Love” became ten centuries, an encyclopedia behavior enamored knight. The concept of “courtesy” and “courtly behavior” in the Middle Ages was complicated by Christian ideas about the cult of the Virgin Mary. So Beautiful maid, who had to serve a knight, and both became his spiritual image of love.

In XII – XIII centuries the concept of courtly love and Medieval culture spread throughout Europe. The work of the German Gottfried *minnesingers* of Strasburg “Tristan and Isolde” – evidence of the impact of courtesy to all European countries. In England, the most significant monument of courtly culture was “Allegory of Love” Lewis. In Italy courtesy reached its highest rise in the XIII - XIV centuries in poetry “Sweet new style” poetic settings of the “New Life” Dante Alighieri, the sonnets to Laura Francesco Petrarch. In the “Divine Comedy” by Dante Miss Beautiful – Beatrice – is not only the “Platonic” mistress, but ecclesiastical leaders poet’s secrets Paradise.

Thus, the outlet courtly ideal of refined behavior and manners, knightly service to the beautiful virgins expressed in a special combination fragile male and female beauty, subtle feelings and create a special “world of lyric lovers” reflected in the Gothic painting and art miniature XII - XIII centuries in art late Gothic XIV – XV centuries. Custodian courtesy and courtly culture was the palace of the Dukes of Burgundy. Echoes of courtly culture were all the rage at the “noble gallantry” XVII – XVIII centuries, the art of the poetry in European Romanticism late XVIII – the first quarter of the nineteenth century.

This problem is multifaceted and not limited to those studies have to date. In a further development it deserves: a study of the rules of etiquette “noble gallantry” XVII – XVIII centuries and determine where courtly culture heritage artists of European Romanticism late XVIII – the first quarter of the nineteenth century.

Keywords: *courtly, phenomenon, troubadour, knight, “world Arthur”.*

Надійшла до редакції 7.02.2016 р.